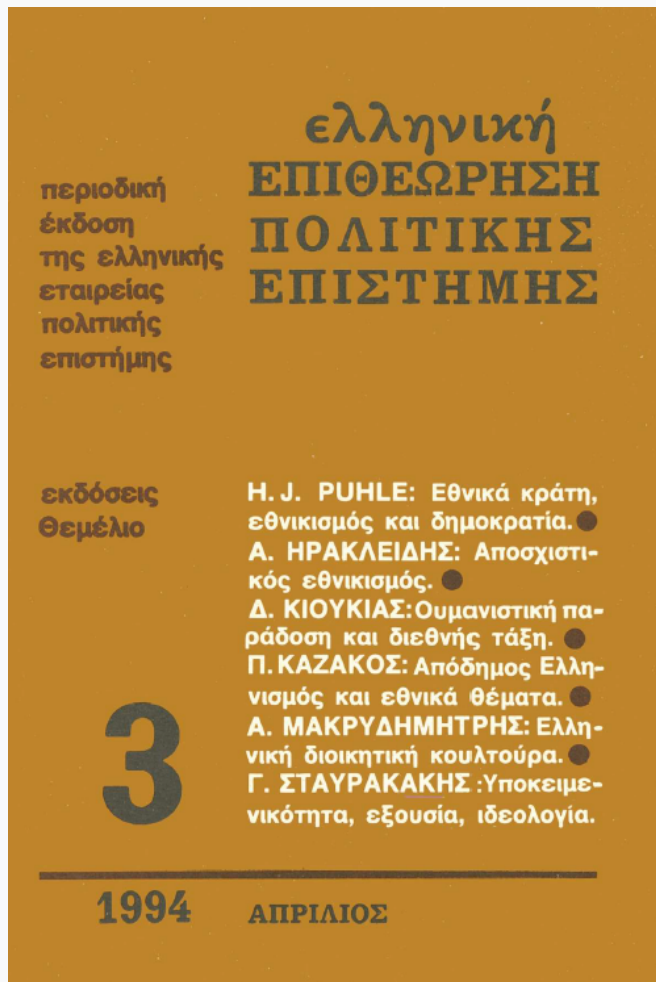

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 3, Αρ. 2 (1994)

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ (ε- πιμ.), Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σειρά «Ανθρωπολογία», 1993, σ. 396

Ρωξάνη Καυταντζόγλου

doi: [10.12681/hpsa.15308](https://doi.org/10.12681/hpsa.15308)

Copyright © 2017, Ρωξάνη Καυταντζόγλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Καυταντζόγλου Ρ. (2017). ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ (ε- πιμ.), Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σειρά «Ανθρωπολογία», 1993, σ. 396. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 3(2), 173–184.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.15308>

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΕΣ

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ - ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΠΑΡΑΔΕΛΛΗΣ (επιμ.), *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σειρά «Ανθρωπολογία», 1993, σ. 396.

Η συγκρότηση της επιστήμης της κοινωνικής ανθρωπολογίας και η διαμόρφωση του ανθρωπολογικού λόγου ακολουθούν αργούς ρυθμούς στον τόπο μας. Λίγο πολύ, όλοι γνωρίζουμε τις αντιξοότητες που επιβράδυναν και δυσχέραναν την εξέλιξή της: η μέχρι πρόσφατα καταδυνάστευσή της από τη λαογραφία και η οιονεί ταύτισή της με αυτήν, η απουσία επαφής και διαλόγου με άλλες κοινωνικές επιστήμες και, τέλος, η ανέκαθεν ισχυρή, αλλά τώρα επιθετικότερη παρά ποτέ, τάση υποταγής του ερευνητικού έργου και λόγου στις γεωπολιτικές σκοπιμότητες και τα ιδεολογήματα της εθνοκεντρικής ρητορείας: παράμετροι που συνέβαλαν και στο να παραμένει ασαφής η φυσιγνωμία της κοινωνικής ανθρωπολογίας και υποτονική η παρουσία της. Στις παραμέτρους αυτές όμως θα πρέπει και να προσμετρήσουμε τη χαρακτηριστική διστακτικότητα με την οποία γράφουν και δημοσιεύουν οι θεράποντες της επιστήμης στη χώρα μας: σε σύγκριση με το έργο των συνομηλίκων τους κοινωνιολόγων, ιστορικών και λοιπών κοινωνικών επιστημόνων, το δημοσιευμένο ανθρωπολογικό έργο παραμένει φτωχό, όπως άλλωστε πιστοποιεί η «Βασική Βιβλιογραφία Κοινωνικής Ανθρωπολογίας» που συνοδεύει πρόσφατο σχετικό αφιέρωμα.

Οι χρονιές 1992 και 1993 μπορούν έτσι να θεωρηθούν σημαντικές για την ανθρωπολογία, καθώς στη διάρκειά τους κυκλοφόρησαν, από ελληνικούς εκδοτικούς οίκους, δύο συλλογικοί τόμοι με πρωτότυπα ανθρωπολογικά κείμενα για την Ελλάδα, ένα αφιέρωμα στην ανθρωπολογία σε λογοτεχνικό περιοδικό ευρείας κυκλο-

φορίας¹ και το πρώτο τεύχος περιοδικής έκδοσης εθνολογικού περιεχομένου.²

Προϊόντα των εργασιών του Συμποσίου Κοινωνικής Ανθρωπολογίας που πραγματοποιήθηκε στη Μυτιλήνη το φθινόπωρο του 1986, τα δύο βιβλία που ανέφερα προσκομίζουν, με αρκετή βέβαια καθυστέρηση, τις κυρίαρχες κατευθύνσεις του ανθρωπολογικού προβληματισμού μαζί με αντιπροσωπευτικά αποσπάσματα από το έργο των ανθρωπολόγων που εργάστηκαν και εργάζονται στην Ελλάδα. Στο ένα βιβλίο συγκεντρώθηκαν οι έρευνες που αφορούν το πεδίο της λεγόμενης «ανθρωπολογίας του φύλου».³ Το δεύτερο βιβλίο, αφιερωμένο από τους επιμελητές του στη μνήμη της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος και αντικείμενο αυτής εδώ της παρουσίασης, περιλαμβάνει μελέτες θεματικά ποικίλες, με κοινά ωστόσο γνωρίσματα: τη συνείδηση της ιστορικότητας του εθνογραφικού αντικειμένου, την πρόθεση διαπραγμάτευσής του υπό το πρίσμα των σχέσεών του με τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, την αξιοποίηση εννοιών, όρων και μεθοδολογιών άλλων κοινωνικών επιστημών, κυρίως δε της ιστορίας· κοντολογίς, θεωρητικές και μεθοδολογικές επιλογές που υπηρετούν το επιστημονικό παράδειγμα της λεγόμενης ιστορικής ανθρωπολογίας, παράδειγμα που προτίθεται να συνυπάρξει πλέον με το συγχρονικό δομολειτουργικό παράδειγμα στο χώρο της ανθρωπολογίας της ελληνικής κοινωνίας.

Το βιβλίο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν* απαρτίζεται από μια εμπειριστατωμένη εισαγωγή και τρεις θεματικές ενότητες, που αντιστοιχούν σε πεδία έρευνας όπου, εδώ και μερικές δεκαετίες, δοκιμάζεται η σύγκλιση του ιστορικού και του ανθρωπολογικού λόγου με αξιόλογα αποτελέσματα. Η εισαγωγή του βιβλίου αφηγείται την πορεία των σχέσεων ιστορίας και ανθρωπολογίας στον ακαδημαϊκό χώρο της Γαλλίας και της Βρετανίας, ξεκινώντας από τα χρόνια του μεσοπολέμου. Οι δύο επιστήμες ακολουθούν, κατά την περίοδο αυτή, διαμετρικά αντίθετες κατευθύνσεις: η ανθρωπολογία, στη διαδικασία χειραφέτησής της από τον ιστορικισμό και τα εξε-

1. Αφιέρωμα: «Κοινωνική Ανθρωπολογία», περ. *Διαβάζω*, τχ. 323, 24.11.93, σ. 35-79.

2. *Εθνολογία*, περιοδική έκδοση Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας, τόμ. 1/1992, Αθήνα 1993.

3. Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης (1992), *Ταντότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα, Καστανιώτης. Βλ. και τη σχετική παρουσίαση στο *Διαβάζω*, ό.π., σ. 71-72.

λικτικά σχήματα της πρώιμης περιόδου της, γυρνά την πλάτη στην ιστορία: στο χώρο της ιστορίας αντίθετα, με πρωτεργάτες τους ιστορικούς των *Annales*, συντελείται η χαρακτηριστική στροφή προς την αποδοχή και, σε κάποιο βαθμό, την ιδιοποίηση ανθρωπολογικών εννοιών, θεωριών και μοντέλων. Με αφετηρία αυτήν την περίοδο λοιπόν, η εισαγωγή καταγράφει τις διαδοχικές φάσεις και τις διακυμάνσεις των σχέσεων ιστορίας και ανθρωπολογίας, τη σταδιακή προσέγγισή τους και τη σύγκλιση των δύο λόγων στη διερεύνηση κοινών θεματικών πεδίων. Σε αυτό το πλαίσιο εντάσσεται και η παρουσίαση των επιμέρους συμβολών του βιβλίου. Τέλος, επιχειρείται μια αποτίμηση της γενικότερης παραγωγής της ανθρωπολογίας και ιστοριογραφίας των τελευταίων ετών στην Ελλάδα, όπου καταγράφονται οι θετικές πλευρές των πρόσφατων εξελίξεων και επισημαίνονται παράλληλα οι αδυναμίες του ανθρωπολογικού λόγου, οι «καθστερήσεις και μονομέρειες» της ιστοριογραφίας και οι παράγοντες που βαρύνουν και «αγκυλώνουν» τις δύο επιστήμες από κοινού. Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη, συγγραφέα της εισαγωγής, ο διάλογος μεταξύ ανθρωπολογίας και ιστορίας που «εγκαινιάζεται» με αυτό το βιβλίο παραμένει ακόμη σε αρχικό, ανεπεξέργαστο στάδιο, παρά τις εξελίξεις που σημείωσε η διερεύνηση ορισμένων όψεων της νεοελληνικής κοινωνίας. Δύσκολα θα αμφισβητούσε κανείς αυτές τις παρατηρήσεις. Προχωρώντας ακόμη πιο πέρα, θα προσέθετα ότι ούτε η παρουσία του συγκεκριμένου τόμου τεκμηριώνει την ύπαρξη ενός τέτοιου διαλόγου· δίχως αμφιβολία όμως, οι επιμέρους συμβολές του μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικές κάποιων βημάτων των ανθρωπολόγων προς την ιστορία.

1. ΔΙΑΡΚΕΙΕΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Το παρόν μιας κοινωνίας συνιστά μετασχηματισμό του παρελθόντος της και όχι κατάργησή του. Η διερεύνηση του παρόντος φέρνει αντιμέτωπο τον παρατηρητή με φαινόμενα μεταλλαγών και εξελίξεων όσο και με την αδράνεια, την αντίσταση στην αλλαγή, τη διαίωνιση, με άλλα λόγια, του παρελθόντος στο παρόν. Στο πλαίσιο αυτής της διαπλοκής του παρελθόντος με το παρόν, του «παλαιού» με το «νέο», κινούνται οι συγγραφείς οι οποίοι εντάσσονται στην πρώτη θεματική ενότητα.

Ο Paul St. Cassia διερευνά την κοινωνική ληστεία στην Κύπρο στα τέλη του 19ου αιώνα, με κύρια πηγή την αναφορά ενός αστυνομικού επιθεωρητή. Η συγκριτική οπτική του αναδεικνύει χαρακτηριστικές διαφορές ανάμεσα στην κοινωνική ληστεία στην Κύπρο (που ενσαρκώνουν εδώ τα χασανπούλια, μια ομάδα ένοπλων ανδρών που έδρασαν από το 1887 έως το 1896 στην περιοχή της Πάφου) και στις άλλες μεσογειακές κοινωνίες της Κορσικής, της Σικελίας, της Ελλάδας και της Σαρδηνίας. Τίθενται έτσι ενδιαφέροντα ερωτήματα: Γιατί η ληστεία, αντί να ριζώσει στην κυπριακή ύπαιθρο, όπως για παράδειγμα έγινε στη Σικελία, εξαφανίστηκε κατά τις αρχές του 20ού αιώνα; Γιατί οι μορφές των ληστών, παρά τη δημοτικότητα τους στα αγροτικά στρώματα, δε γνώρισαν την εξιδανίκευση των δικών μας κλεφτών στην εθνική και εθνικιστική ρητορική; Γιατί δεν αποδόθηκε εκ των υστέρων μια ηρωική χροιά στη ζωή και τη δράση των «χασανπουλιών»; Συναρπαστικό στοιχείο της μελέτης, το οποίο όμως «αδικείται» από αυτήν, αποτελεί η προσωπικότητα του υπεύθυνου της αναφοράς, του αστυνομικού επιθεωρητή Καρεκλά. Η αναφορά γράφτηκε σαράντα χρόνια μετά τα γεγονότα, από ένα μορφωμένο, αστικής προέλευσης στέλεχος του βρετανικού διοικητικού μηχανισμού. Είναι κρίμα που η μελέτη δεν επεκτάθηκε στη θέση και το ρόλο του Καρεκλά ως «διαμεσολαβητής»: η χρονική, κοινωνική και πολιτισμική απόσταση του επιθεωρητή από τα γεγονότα, τους πρωταγωνιστές και τους χωρικούς που του αφηγήθηκαν τα συμβάντα καθόρισαν, δίχως αμφιβολία, τον τρόπο πρόσληψης και απόδοσης των αφηγήσεων που συνθέτουν την αναφορά του.

Η μελέτη του Hans Vermeulen, *Το βάρος του παρελθόντος. Η εξουσία των καπετάνιων στο χωριό του Κάιν και του Άβελ*, έχει ως θέμα τις κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις και συγκρούσεις των χωρικών μιας κοινότητας της Μακεδονίας από τις αρχές του αιώνα μας έως σήμερα. Ο Vermeulen ερευνά εδώ και καιρό την περιοχή και την ιστορία της, έχει δε δημοσιεύσει και άλλες μελέτες γι' αυτήν. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ξεφρνιάζει το κείμενό του, που εμφανίζει αδικαιολόγητες αδυναμίες. Ας σημειωθεί καταρχήν η οικονομία του, που κάθε άλλο παρά υπηρετεί τη σκέψη του ερευνητή: από τις δεκαεννέα συνολικά σελίδες, οι δεκαεπτά αφιερώνονται σε μια περίπλοκη αφήγηση των συμβάντων. Στην προτελευταία μόλις σελίδα συναντούμε τον ανθρωπολόγο που ανακοινώνει ότι προτίθεται να εξετάσει την ιστορία των συγκρού-

σεων στο Αμπελόφυτο από τη σκοπιά των εννοιών του φατριασμού και της «αμοραλιστικής οικογενειοκρατίας». Η παραπομπή σε αυτές τις έννοιες εμπεριέχει, προφανώς, την πρόθεση αξιολόγησης τους ως ερμηνευτικά σχήματα κοινωνικών φαινομένων: στο βαθμό που οι αντιμαχόμενες πλευρές (φατρίες) εμφανίζονται αδιαφοροποίητες από πολλές απόψεις, απαιτείται όντως να δοθεί κάποια ερμηνεία στις επιλογές των χωρικών: μπορούμε άραγε να επικαλεστούμε ως εξηγητική αιχμή την αμοραλιστική οικογενειοκρατία, την έννοια δηλαδή για την επίτευξη του μέγιστου υλικού βραχυπρόθεσμου όφελους της πυρηνικής οικογένειας του ενδιαφερόμενου; όχι πάντοτε, υποστηρίζει ο Vermeulen, που έχει συλλάβει μέσω μιας διαχρονικής θεώρησης τη διαπλοκή της πολιτικής συμπεριφοράς των κατοίκων του Αμπελόφυτου με το εκάστοτε περιρρέον εθνικό πολιτικό κλίμα. Σε συνθήκες «ομαλού» πολιτικού βίου λοιπόν, οι πολιτικο-ιδεολογικές θέσεις εκφράζονται με την πολιτική συμπεριφορά των χωρικών που συνδέεται με την κοινωνική διαστρωμάτωση. Σε συνθήκες πολιτικής βίας και ανελευθερίας αντίθετα, όπως αυτές της μεταπολεμικής περιόδου όπου αποσιωπούνται οι πολιτικές και ιδεολογικές διαφορές, επικρατούν ο φατριασμός και η οικογενειοκρατία. Ο Vermeulen είναι γνώστης της περιοχής και οι θέσεις του είναι κατά πάσα πιθανότητα ορθές. Εκείνο που θα είχα να επισημάνω ως προς το συγκεκριμένο κείμενο είναι το παράδοξο μιας τόσο συνολτικής ερμηνείας της πολιτικής συμπεριφοράς των μελών μιας κοινότητας επί μισό σχεδόν αιώνα και της απουσίας οποιασδήποτε επιχειρηματολογίας και τεκμηρίωσης αυτής της ερμηνείας. Οι ελλείψεις γίνονται εμφανέστερες ακόμη με την αναφορά στην «αμοραλιστική οικογενειοκρατία» (amoral familism), την έννοια που εισήγαγε ο Banfield το 1958 ως εξηγητική της πολιτικής συμπεριφοράς αγροτικών στρωμάτων της Μεσογείου, η οποία όμως έχει υποστεί κάμποσες αναθεωρήσεις στη μελέτη μεσογειακών κοινωνιών (Silverman 1968), αλλά και ειδικότερα της Ελλάδας (du Boulay και Williams 1987).

Ο Peter Allen επιχειρεί μια ερμηνεία των μεθοδεύσεων επίλυσης του θεσμού της βεντέτας από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα έως τις μέρες μας. Ο μελετητής της μανιάτικης εκδοχής του θεσμού ξεκινά από μια θεωρητική τοποθέτηση που, πολύ σχηματικά, συνοψίζεται ως εξής: η βεντέτα δεν έχει τέλος, δεν υπάρχει οριστική επίλυσή της παρά μόνον αν εξοντωθούν φυσικά τα μέλη μιας από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές ή αν η μια πλευρά (γενιά) αποχω-

ρήσει για να εγκατασταθεί αλλού. Η βεντέτα πρέπει να θεωρηθεί ως διαρκής σχέση μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών στο πλαίσιο ενός κοινού αξιακού συστήματος· οι τελετουργικές πράξεις ή διαδικασίες «συμφιλίωσης» αποδεικνύουν την ύπαρξη βεντέτας και ταυτόχρονα λειτουργούν ως διαρκής υπενθύμιση της έχθρας. Η βεντέτα χωρίζει τις αντιμαχόμενες γενιές, συνάμα όμως προϋποθέτει και δημιουργεί επικοινωνία μεταξύ τους. Τέλος, η βεντέτα, διά μέσου του κανονιστικού πλαισίου που ενέχει, περιστέλλει στην ουσία τη βία, την ελέγχει και τη χαλιναγωγεί. Στη μανιάτικη κοινωνία της Ασπίδας οι άνθρωποι «εξακολουθούν να μαλώνουν»· σήμερα ωστόσο μπορούν και επιλέγουν σε διαδικασίες και πρακτικές επίλυσης των αντιδικιών τους που προσφέρονται από το πλαίσιο της επίσημης κρατικής δικαιοσύνης. Ποιαν επιλέγουν από το φάσμα των δυνατών μεθόδων επίλυσης των αντιδικιών τους; εκείνην που εμφανίζεται ως η συνεπέστερη και η συμβατότερη με τις αρχές λειτουργίας της βεντέτας και τις επικρατούσες αντιλήψεις περί δικαίου. Η επιλογή αυτή δεν είναι τυχαία: με την προσφυγή στην εξώδικη λύση των «προσωρινών μέτρων» επιβεβαιώνεται η ματαιότητα αναζήτησης μιας οριστικής λύσης. Οι ενδιαφερόμενοι απαντούν στο αίτημα της επαναφοράς της ισορροπίας, την οποία μια άκαμπτη δικαστική απόφαση και ανακήρυξη χαμένων/κερδισμένων θα διατάρασσε ακόμη περισσότερο. Αποδεχόμενοι τις αποφάσεις των προσωρινών μέτρων ως τελεσίδικες, οι αντίπαλες πλευρές «κλείνουν» κάποια συγκεκριμένα κεφάλαια της βεντέτας, χωρίς όμως να δίνουν τέλος στις σχέσεις έντασης και αντιδικίας και, εντέλει, στο διάλογο μεταξύ των αντιπάλων. Ένας «νεοτερικής» μορφής ένδικος μηχανισμός υποκαθιστά την «παραδοσιακή» πρακτική επίλυσης της βεντέτας διά μέσου του «ψυχικού»· πρόκειται όμως για μηχανισμό που εντέλει υπηρετεί αντιλήψεις και πρότυπα που συνθέτουν το πλαίσιο της βεντέτας.

Ο Charles Stewart καταπιάνεται με ένα θέμα που δεν έχει έως τώρα μελετηθεί σοβαρά από τους ανθρωπολόγους της Ελλάδας: τη θέση και το ρόλο του σώματος των δοξασιών και πρακτικών που συνηθίζεται να αποκαλούμε «το υπερφυσικό», αν και, όπως σημειώνει αμέσως μετά, παραμένει προς διευκρίνιση η έννοια του «φυσικού» με βάση την οποία χαρακτηρίζεται ένα σύστημα γνώσεων ως «υπερφυσικό». Το «παράδοξο» που διερευνάται εδώ συνίσταται στο εξής: Στην Ελλάδα και ειδικότερα στην Νάξο, τόπο διεξαγωγής της έρευνάς του, ο Stewart διαπιστώνει ότι «το υπερφυσι-

κό» μετατοπίζεται σταδιακά κατά τη διάρκεια του αιώνα από το περιθώριο του συστήματος αξιών και γνώσεων της παλαιότερης μορφωμένης ελίτ προς το κέντρο των ενδιαφερόντων της σημερινής αντίστοιχης κοινωνικής ομάδας· κατ' αναλογία, «το υπερφυσικό» εκλείπει βαθμιαία από την καθημερινότητα των αγροτικών στρωμάτων στην οποία παλαιότερα ενδημούσε. Η ερμηνεία της αντιπροσώπων αυτής στηρίζεται σε μια πλούσια επιχειρηματολογία που αποδίδει κεντρική θέση στην εξέλιξη της λαογραφικής σκέψης και τη διαπλοκή της με τον πολιτικό και κοινωνικό στοχασμό επάνω σε κρίσιμες όψεις του νεοελληνικού κράτους (από τη δημιουργία κατάλληλων ιδεολογικών σχημάτων για τη στήριξη της «τρισχλιετούς συνέχειας» έως το γλωσσικό και άλλα ζητήματα εκπαίδευσης). Παράλληλα ο συγγραφέας επιστρατεύει και την έννοια της ηγεμονίας όπως αναπτύχθηκε από τον Gramsci και εκείνην του πολιτισμικού κεφαλαίου του Bourdieu. Η σταδιακή ιδιοποίηση, εκ μέρους των μορφωμένων αστικών στρωμάτων, του υπερφυσικού (σε όλες του τις εκφάνσεις, όπως υπογραμμίζει ο Stewart, από τα πιο «λαογραφικά» «ντόπια» στοιχεία έως τον «εισαγόμενο» αποκρυφισμό και την αστρολογία) υπηρετεί τη συγκρότηση και την κατοχύρωση μιας ιδιαίτερης, διακριτής πολιτισμικής, άρα και κοινωνικής, φυσιογνωμίας τους. Η ανερχόμενη αγροτική τάξη επιζητεί να πάρει τις αποστάσεις της από τις καταβολές της και, μεταξύ άλλων στοιχείων, από τις «προλήψεις» και τον «ανορθολογισμό» που είχαν απορροφηθεί αρχικά από την ελίτ των διανοουμένων και των αστών ως χαρακτηριστικά του «αμαθούς λαού»· η ελίτ των ημερών μας, αναζητώντας νέα διακριτικά γνωρίσματα, θα κινηθεί προς την ιδιοποίηση του σώματος των παραδοσιακών δοξασιών και πρακτικών. Είναι προφανές ότι οι διαδικασίες απόρριψης και ενστερνισμού του υπερφυσικού δε σχετίζονται κατά κανένα τρόπο με γνωστικές διεργασίες ή επιλογές ερμηνευτικών σχημάτων περισσότερο ή λιγότερο «ορθολογικών»· μαρτυρούν μάλλον την έγνοια για ενσωμάτωση στο επιθυμητό κοινωνικό στρώμα και την επακόλουθη διάκριση (του ατόμου και της κοινωνικής ομάδας) από τους «άλλους». Από αυτήν τη σκοπιά επομένως, η μελέτη του Stewart συμβάλλει στον έλεγχο της αρκετά διαδεδομένης άποψης που, υπεραπλουστεύοντας πολύ πιο σύνθετες και πολύπλοκες σχέσεις, συνδέει την απομάκρυνση του «εξορθολογικοποιημένου» ατόμου από την πίστη στο υπερφυσικό, το μυστικισμό κ.ο.κ, με την ανάπτυξη της παιδείας.

Η Marie Elizabeth Handman εξετάζει τις πρακτικές και τις αντιλήψεις για τη διακίνηση παιδιών στην κοινότητα Αρναίας της Χαλκιδικής. Με υπόβαθρο μια διαχρονική θεώρηση του νομικού πλαισίου που διέπει αυτές τις πρακτικές από την Εξάβιβλο έως το νέο οικογενειακό δίκαιο του 1983, η συγγραφέας προσεγγίζει την ποικιλία των πρακτικών διακίνησης των παιδιών που καλύπτονται υπό τον γενικότερο τίτλο «υιοθεσία». Εντύπωση προκαλούν οι περιπτώσεις διακίνησης (αγέννητων) παιδιών μεταξύ γυναικών που συγγενεύουν και οι σχετικές υποθέσεις που διατυπώνει η συγγραφέας για κάποιο κανονιστικό πλαίσιο που συναρτά το φύλο του βρέφους που «δίνεται» με την αρρενογονική γενιά στην οποία έχει ενσωματωθεί μέσω του γάμου της η θετή μητέρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σκέψη για μια διαφαινόμενη τάση απόδοσης προτεραιότητας στην αγχιστειακή συγγένεια και την αντίστοιχη τάση υποβάθμισης της κάθετης καταγωγής εκ μέρους του ελληνικού δικαίου σε ζητήματα υιοθεσίας. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι τα θέματα που πραγματεύεται η Handman και οι υποθέσεις της απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση και έλεγχο με βάση σαφώς ευρύτερα εθνογραφικό υλικό· αυτό όμως δεν αφαιρεί τη γοητεία από τον τρόπο σκέψης και γραφής της.

Το τελευταίο κείμενο της ενότητας *Διάρκειες και μετασχηματισμοί* αφορά τις μεταβολές της οικιακής ομάδας στα Μέθανα στο χρονικό διάστημα 1972-1987. Η μελέτη της Mary Clark ξεκινά με μια διαφωτιστική παρουσίαση των θέσεων που έχουν διατυπωθεί για την οικογένεια και, πιο πρόσφατα, για το νοικοκυριό, όπου επισημαίνονται τα εννοιολογικά αλλά και μεθοδολογικά σφάλματα στα οποία ολισθαίνουν συχνά οι ερευνητές που καταπιάνονται με τις οικιακές δομές του παρόντος και του παρελθόντος. Παρακολουθώντας την εξέλιξη των οικιακών δομών στην κοινωνία των Μεθάνων, διαπιστώνεται ότι ο βαθμός διαφοροποίησης και μετασχηματισμού ποικίλλει ανάλογα με το επίπεδο στο οποίο επικεντρώνεται η προσοχή του παρατηρητή. Σημαντικό εύρημα της Clark είναι ότι ενώ η μορφή (με την έννοια σύνθεσης/μεγέθους) του νοικοκυριού μπορεί να μεταβληθεί ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις μιας νέας οργάνωσης της οικονομίας, της παραγωγής και οι σχέσεις μεταξύ των γενεών να μετατοπιστούν και αυτές από την κυριαρχία των πρεσβύτερων προς τη διαπραγμάτευση με τους νεότερους, οι λειτουργίες που επιτελεί το νοικοκυριό μπορεί να διατηρηθούν, όπως και το πλέγμα των αντιλήψεων που συνιστούν τα

αξιακά πρότυπα της οικογένειας. Έτσι, τα διαφορετικά επίπεδα της οικιακής και οικογενειακής εμπειρίας των ανθρώπων χρήζουν διακριτής και ισοδύναμης αναλυτικής προσέγγισης.

2. ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΣΥΓΓΕΝΕΙΑΣ

Η δεύτερη θεματική ενότητα συγκεντρώνει εργασίες με θέμα διάφορες πλευρές της οικιακότητας σε κοινωνίες του παρελθόντος. Η Μαρία Κουρούκλη, *Οικογενειακές δομές και πρότυπα διαίτησης στην Κέρκυρα τον 19ο αιώνα*, εστιάζει την έρευνά της στις οικογενειακές δομές της κοινότητας Επίσκεψης και παρακολουθεί την εξέλιξή τους μέσα από τα ιστορικά αρχεία της νήσου. Η σύγκριση της εικόνας που προκύπτει από την ανάλυση των πηγών του 19ου με τα ευρήματα της επιτόπιας έρευνας που πραγματοποιείται περίπου ενάμισιο αιώνα αργότερα αναδεικνύει τη μορφολογική σταθερότητα των οικιακών δομών. Η μελέτη συμβάλλει ακόμη στην ανασκευή των μυθευμάτων περί των «μεγάλων οικογενειών» του παρελθόντος και της ιστορικής διαδοχής τους από τις μικρές πυρηνικές δομές της βιομηχανικής κοινωνίας.

Στη μελέτη της Σοφίας Καπετανάκη αναλύονται, με βάση πάλι αρχαιολογικό υλικό, αλληλένδετες όψεις του οικιακού: η μεταγαμική εγκατάσταση και η μεταβίβαση της περιουσίας μέσω της προίκισης των γυναικών, της διανομής και της κληρονομιάς. Εξετάζοντας τις σχετικές πρακτικές, η συγγραφέας καταδεικνύει τη χειραγώγηση των εθιμικών ρυθμίσεων προς όφελος μιας στρατηγικής που εντέλει κατοχυρώνει και ενισχύει τη διατήρηση της ακεραιότητας πατρικής περιουσίας.

Για τον Δημήτρη Ψυχογιό, ο θεσμός της προίκας πρέπει να αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο του οικιακού τρόπου παραγωγής, ως αποκραυγαστική σε υλική μορφή υπερ-εργασίας την οποία αποσπούν οι ιθύνοντες στην αγροτική προκαπιταλιστική κοινότητα, οι γέροντες στην προκειμένη περίπτωση. Αναγκαία προϋπόθεση του γάμου, η προίκα, ως παραγωγική και εκμεταλλευτική σχέση, ενσαρκώνει την εξουσία του πατέρα επάνω στο γάμο των παιδιών του, επάνω στη διαδικασία αναπαραγωγής όχι μόνον της οικογένειας αλλά και της κοινότητας. Ιδωμένη ως μηχανισμός που υπηρετεί σχέσεις υπαγωγής και εκμετάλλευσης, των γυναικών πρωτίτως αλλά και των νεότερων ανδρών, αποβάλλεται η «αθώα» όψη

της προίκας ως το κληρονομικό μερίδιο της οικογενειακής περιουσίας που καταβάλλεται στις θυγατέρες.

3. ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ

Η τελευταία, και συναρπαστικότερη, ενότητα αφορά το χώρο της κοινωνικής μνήμης και των συλλογικών αναπαραστάσεων του παρελθόντος. Η Renée Hirschop-Φιλιπτάκη, *Μνήμη και ταυτότητα*, ασχολήθηκε με μια κατεξοχήν ανθρωπολογική ιστορία: την ιστορία που «κατασκεύασαν» με υλικό τις μνήμες τους και της αφηγήθηκαν οι Μικρασιάτες πρόσφυγες της Κοκκινιάς. Στο γοητευτικό κείμενο της η Hirschop δείχνει πώς η συλλογική μνήμη της ζωής στα πάτρια εδάφη λειτούργησε για τους πρόσφυγες σε πολλαπλά επίπεδα. Αποκρινόμενη στη συντριβή της ταυτότητας και το ρήγμα της συνέχειας που επέφερε ο ξεριζωμός και η εγκατάσταση σε έναν καινούριο, άγνωστο και ανοίκειο χώρο, η συλλογική μνήμη συντήρησε την ανεπτυγμένη αίσθηση της «ετερότητας» από τους Παλαιοελλαδίτες· αναπαρήγαγε τα στερεότυπα των τοπικών διακρίσεων μεταξύ Μικρασιατών τα οποία συνδέθηκαν με τις περιοχές της Κοκκινιάς και νοηματοδότησαν τον «αχαρτογράφητο» χώρο στον οποίο θα ζούσαν πλέον· τέλος, ενίσχυσε τη συνείδηση της πολιτισμικής υπεροχής τους διά μέσου της χρήσης των οικείων συμβολικών αντιθέσεων «ανοικτός: κοσμοπολίτης, πολιτισμένος, καλλιεργημένος = εμείς/κλειστός: άξεστος, αγροίκος = παλαιοελλαδίτες».

Η Anna Collard, *Διερευνώντας την κοινωνική μνήμη*, αναλύει τους τρόπους με τους οποίους συλλαμβάνουν και αφηγούνται οι κάτοικοι μιας ευρυτανικής κοινότητας την πρόσφατη (και ιδιαίτερα τραυματική) ιστορία τους, από τη δεκαετία του 1930 έως τις ημέρες μας. Η ιστορία των κατοίκων του Αγίου Βησσαρίωνα βρίσκεται στους αντίποδες των «σκληρών», με ορθολογικό τρόπο διατυπωμένων και διατεταγμένων συμβάντων της «επίσημης» και «επιστημονικής» ιστοριογραφίας: οι συνομιλητές της ερευνήτριας αφηγούνται και περιγράφουν ένα «δικό τους» οθωμανικό παρελθόν με όρους άμεσων εμπειριών· η προσπάθεια προσπέλασης της πιο πρόσφατης και, για πολλούς, άμεσα βιωμένης περιόδου της Κατοχής και των θεσμών της λαϊκής αυτοδιοίκησης προσκρούει στην απροθυμία συζήτησης, την αποσιώπηση και την οιονεί «υποβάθμισή» τους. Ο Εμφύλιος, αντίθετα, κατέχει κεντρική θέση στις

συζητήσεις. Όπως διηγείται η ίδια η ερευνήτρια, οι επιλεκτικές αφηγήσεις των συνομιλητών της απέκλεισαν στην ουσία την προσέγγιση ορισμένων ζητημάτων που την ενδιέφεραν ιδιαίτερα. Στάθηκαν όμως, ως φαίνεται, αφορμή για να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους αυτοί οι άνθρωποι διαμόρφωσαν αυτήν τη συγκεκριμένη ιστορία, επιλέγοντας να φωτίσουν διά των αναμνήσεών τους κάποιες περιόδους και υποβαθμίζοντας άλλες, ταυτόχρονα δε να αναρωτηθεί για το ρόλο της κοινωνικής μνήμης. Η Collard αξιοποίησε στο έπακρο τις αναπαραστάσεις του παρελθόντος των κατοίκων του Αγίου Βησσαρίωνα. Σεβόμενη ακριβώς αυτό το «αντιφατικό», «αυθαίρετο» και «αντιστορικό», κατόρθωσε να «ακούσει» τα όσα αποσιωπούσε ή «λησμονούσε» η κοινωνική μνήμη, εκφέροντας «αναθεωρημένες», άκρως επινοητικές και επιλεκτικές αφηγηματικές κατασκευές, μα που είναι πλήρεις νοημάτων και μηνυμάτων για τον ευαισθητοποιημένο ακροατή. Η συμβολή της υποδεικνύει ακόμη, με έμμεσο τρόπο, το ανούσιο κάθε σχολιασμού που θα εδραζόταν στη διάξευση και την αντίστιξη μιας συλλογικής προφορικής μνήμης με μια επιστημονική, γραπτή ιστορία. Τα κείμενα της Hirschop και της Collard αποτίουν τιμές στη «λαϊκή ιστοριογραφία»: συνάμα, συνιστούν υποδείγματα προσέγγισης για τους ερευνητές παρόμοιων φαινομένων, παροτρύνοντάς τους προς την αναζήτηση και την κατανόηση των διαδικασιών και των κατηγοριών που επιστρατεύουν οι άνθρωποι, προκειμένου να διαπραγματευθούν και εντέλει να συμβιώσουν με ένα συχνά επώδυνο, τραυματικό, ακόμη και απειλητικό παρελθόν.

Κλείνοντας το σχολιασμό αυτόν, θα πρέπει, ως είθισται, να γίνει λόγος και για τις αδυναμίες του τόμου. Θα σημείωνα καταρχήν την ανισότητα που διακρίνει τη δομή του. Οι επιμελητές επέλεξαν να κατανεύμουν τις συμβολές των συγγραφέων κατά τρόπο που δημιουργεί κάποια ερωτηματικά: μια υπερτροφική πρώτη ενότητα συγκεντρώνει έξι κείμενα, έναντι τριών και δύο στις επόμενες ενότητες. Μερικά από τα κείμενα του βιβλίου μετέχουν ταυτόχρονα, όπως άλλωστε είναι φυσικό και συχνά συμβαίνει, σε δύο ή και περισσότερα από τα θεματικά πεδία που διαμόρφωσε η επιμέλεια. Αναρωτιέμαι επομένως κατά πόσον, με μια ενδεχόμενη, και επουσιώδη, τροποποίηση του τίτλου της ενότητας, δε θα μπορούσε να επιτευχθεί μια πιο ισόρροπη κατανομή των συμβολών. Για παράδειγμα, μου φαίνεται ότι η μελέτη της Clark που αφορά τους μετα-

σηματισμούς της οικιακής ομάδας θα μπορούσε να ενταχθεί και στην ενότητα με τίτλο «Ιστορικές μορφές της συγγένειας», όπως άλλωστε και η μελέτη των πρακτικών υιοθεσίας στην Αρναία της Χαλκιδικής της Handman.

Η δεύτερη παρατήρηση αφορά αυτή καθαυτή τη γραφή των κειμένων. Μερικά κείμενα διατηρούν το ύφος της προφορικής –και ενίοτε πρόχειρης– ανακοίνωσης σε ακροατήριο μνημένων: κάποιοι ανθρωπολόγοι συναντήθηκαν και κατέθεσαν τα συγκεκριμένα έργα τους επάνω στα οποία επακολούθησε συζήτηση. Απουσιάζει δηλαδή μια κάπως συστηματική ενημέρωση του μη παρευρεθέντος στο συμπόσιο (για να μη μιλήσουμε για εκείνους τους αναγνώστες που δεν είναι ανθρωπολόγοι): αναφέρομαι σε στοιχειώδη θέματα όπως ο τόπος και ο χρόνος της κάθε έρευνας, οι υποθέσεις εργασίας, η μεθοδολογία, κ.ο.κ.

Ένα ακόμη σημείο στο οποίο χωλαίνει η έκδοση και όφειλε η επιμέλεια να αποδώσει περισσότερη προσοχή είναι η μετάφραση, ειδικότερα δε η απόδοση στα ελληνικά των ανθρωπολογικών όρων. Μου φαίνεται, για παράδειγμα, ότι το «ριζικό νοικοκυριό» δεν είναι η καλύτερη δυνατή απόδοση του όρου «stem family», και ότι η «αγχιστεία» δεν παραπέμπει απαραίτητα στο γαλλικό «alliance».

Ας τονιστεί ότι οι αντιρρήσεις που διατυπώνονται εδώ συνδέονται άμεσα με τη σημασία που έχει κατά τη γνώμη μου η κυκλοφορία του τόμου. Πρόκειται, στο κάτω κάτω, για το πρώτο έργο της ελληνικής βιβλιογραφίας που καταπιάνεται με την αναθεώρηση των σχέσεων ιστορίας και ανθρωπολογίας και το οποίο δεν αρκείται σε θεωρητικές τοποθετήσεις-ευχολόγια περί κάποιου «δέοντος γενέσθαι» στις κοινωνικές επιστήμες, αλλά προσκομίζει συγκεκριμένα δείγματα, έστω ατελή και άνισα, αυτού του τρόπου προσέγγισης και μελέτης της νεότερης ελληνικής κοινωνίας. Νομίζω πως άξιζε να του αφιερωθεί λίγο περισσότερος χρόνος και φροντίδα, εκ μέρους των επιμέρους συγγραφέων αλλά και των επιμελητών, ώστε να βελτιωθεί η γενικότερη εμφάνιση του βιβλίου.

ΡΩΞΑΝΗ ΚΑΥΤΑΝΤΖΟΓΛΟΥ